

Проф. Др *Чедомир М. ЛУЧИЋ*
Историјски институт Црне Горе
Подгорица

ВЈЕРСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА СРБА РАШКОГ ПОЈАСА ПОСЛИЈЕ ТУРСКИХ ОСВАЈАЊА

Кад велико српско племе (у 14. и 15. столећу) разбише унутрашњи расколи, кад „великаши проклете им душе, на комаде раздробиле царство“, како пјесник ловћенских висова рече и кад се почеше „крвнички гонити“, шта се друго могло и очекивати него да дође до превјеравања и додворавања османлијском освајачу.

Не каза случајно Раде владика, „Истурчи се плахи и лакоми“, па им и клетву упути: „Млијeko их српско разгубало!“

Изгледа, колико се год трудили, не можемо документима баш много измијенити такве закључке.

Турци заиста, у почетној етапи владавине, нијесу вршили неки озбиљнији притисак да се прима ислам.

Међутим, ко је рачунао да очува положај и имања (а то је првенствено властела) престројио се и (сходно нашем српском менталитету) вјером праметнуо.

Послије је све ишло лагодније. Слиједили су нови војнозаповједни положаји и улога у тимарском систему.

Прирођена бистрина човјека нашег српског подневесја, а нада свим ћуд доказивања остајала је и исказивала се и у новонасталим неприликама.

Жеља за затирањем корјена свога поријекла била је толико јака да су у провођењу зулума ти одроди већином опасније дјеловали од правих Азијата.

Сем тога, доприносили су да се особености Оријента убрзаније развијају и нарочито да прекрију оне просторе гдје је српска средњовјековна култура имала дубоке корјене.

Требало је, дакле, том новом (не само архитектонском већ и сваком другом) наплавином затрпати или претопити древна српска достигнућа и прожети их дахом исламистичког Истока.

Стога је највећи број наших цркава и манастира преиначен у исламске вјерске објекте или (зависно од потребе) рушен и претваран у сараје и приватне куће.

Вароши су преорјентисане у касабе, а по потреби и у утврђења: паланке, хисаре и кале.¹

Само су већа насеља прерастала у шехере² са бројним џамијама и другим грађевинама.

Примјера ради, Пљевља се у дубровачким изворима помињу као српски трг преко кога води важан каравански пут, а потом као трговачко насеље типа касабе са десетак имена.³

О животу становништва и његовој вјерској трансформацији у рашком појасу, током 16. вијека, сазнајемо (сем дубровачких, турских и руских извора) и из грађе путописаца: француза Жана Шеноа,⁴ италијана Ромбертиа,⁵ млечанина Катарино Зеноа,⁶ а занимљиви су (мада више извјештајни) и подаци које је оставио Евли Челеби⁷ и други.

Пратећи свога суграђанина, француског амбасадора Д'Армона, Шеноа је 1547. године забиљежио да је у свим рашким већим насељима преовладавало православно становништво, што нас (уз остала документа) наводи на закључак да је турска власт тамо више почивала на војном присуству, чија је управно-заповједна структура била, углавном, од исламизираних (махом властелинских) Срба.

Поуздање у њих, очито, било је веће, што се слаже с оном народном „Потурица гори од Турчина!“ Занат осиноности испекли су до краја.

Интересантно је да Шеноа сматра тада Пљевља (односно Теслицу, како им је било званично турско име), само селом.

¹ Е. Пеледија, Б. Златар: *Пљевља и околина у првим столећима османско-турске властии*, Пљевља 1988, стр. 9.

² Е. Пеледија, *Пљевља...*, 9 и 10.

³ Исти, стр. 11 (Плиевна, Пливглие, Плевглиа итд.).

⁴ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика 16. и 17. вијека*, Београд 1961, стр. 112.

⁵ С. Петковић, *Манасџир светије Тројице код Пљеваља*, Београд 1974, стр. 10.

⁶ С. Петковић, *Манасџир светије Тројице...*, стр. 10.

⁷ Е. Челеби, *Пуџојис*, Сарајево 1967, стр. 393.

Ево његових ријечи из путописне билежнице: „... Послије тога стигосмо у Пљевља, село насељено хришћанима, у коме су куће саграђене од дрвета“.⁸

Није овај бележник случајно рекао да је то село кад се зна да се српско становништво из насеља дуж караванских путева, ради колико толико подношљивијег живљења, повлачило на мање пролазне терене. То је била општа појава код православне раје.

Исламизирани хришћани, као новоникли Турци, удопуњавали су тај простор новим превјерницима, а и оживљавањем (у почетку заста-лог) занатско-трговинског привређивања шириле су се турске махале и насеља добијала мухамеданску физиономију.

Значи, првих пет деценија, а у неким крајевима и читаво столеће иза турских освајања, пролазило је у опирању српског елемента а тиме, дијелом, и српске средњовјековне културе на рашким просторима.

Поробљивачи су били и презаузети, не само освајачким подухватима већ и одбраном од бочних удара особито на азијским просторима огромне империје.

Упорношћу исламизираних властела дата је значајна подршка општој трансформацији, али је и отпор био врло јак. Насилништво као општа појава далеко је израженије од средине 16. вијека.

Прво столеће под турским „сенциром“, како је уобичавао рећи Петар Први, искоришћено је и за административну рејонизацију и учвршћивање тимарског система.

Гдје год је било могуће коришћени су хришћани за општетурске интересе. Тако су новопостављени муселеми (тј. кнезови) били (према руским изворима) „највјернији турски иновјерци“.

Српски живаљ у њих није имао повјерења, али је ипак плаћао порез њиховим посредством радије него да директно даје турским сакупљачима – харачлијама.

Према томе, учвршћивању турске власти на овим просторима снажно су доприносили како тзв. потурчењаци тако и административни и други повјереници православне вјероисповијести. (Неке би данас назвали шпијунима)

Погледамо ли дефтер босанског санџака из 1488. и 69. године, у дијелу којим је обухватио Херцеговину, или први самостални из 1475–77. године за херцеговачки вилајет, није тешко утврдити да су уписана

⁸ Р. Самарџић, н.д., стр. 112.

домаћинства и имена „оружјеносаца“ (како их руски извјештачи називају) махом православна. Ово је додатна потврда да је ток шире исламизације текао спорије него се то обично мисли.

Чак је, још тада, у неким нахијама и занемарљиво мали.

Примјера ради, у нахији Милешева, која је рејонски припадала Полимљу (а која носи и други назив, Островица и Поплатје) има 590 домова а скоро да нема муслимана.

Слично је и са нахијом Кукањ (која је такође припадала Полимљу и бројала 230 домова).

Тада још није помена важан број исламизираних ни у свих 20 нахија вилајета Херцеговина,⁹ па ни на оним теренима који су проглашени за „хаса“ земље и гдје се (услед претјераног сиромаштва) плаћала филурија, тј. порез уз извјесне олакшице.

Неки каснији руски извори, из времена експедиције Санковског,¹⁰ прате стање у свих 12 кадилука Херцеговине.

У припољском, тј. пријепољском крајем 18. вијека налазе 1270 кућа и 14 свештеника, а у тасличком 880 кућа и три манастира: Светотроички, Довоља и Архангелски. Овај последњи је раније имао улогу попут Добриловине. Свештеника је 14.

Ако ово упоредимо са подацима из времена пред долазак Турака тада тек да се пренерозимо сазнањем које су нам безбројно културно благо отуђили или затрли Агарјани. Обично их тако именујемо јер хоћемо намјерно да заборавимо да су то махом урадили наши вјероломни одроди, тј. крстоломна разбраћа.

Турцима је (а зар није слично и са другим поробљивачима) било важно привољети водеће личности.

Шири слојеви служили су за манипулације.

„Како таде тако и остаде!“ кликнуо би народни пјевач, јер ко држи за перчин удара како му је воља.

Тако су наши властелини опет остали господари, с разликом што су били још суровији од стварних Анадолаца.

Турци су им чак, у почетку, остављали и могућност ословљавања „војводама“, што се касније мијења у „санцак крајишник“ или само „крајишник“.

⁹ *Поименични њојис санцака вилајета Херцеговина* (приредио Ахмед Аличић), Сарајево 1985, стр. 3–162.

¹⁰ Ђ. Трухелка, *Турско-славјански сјоменици*, Сарајево 1911, стр. 15.

У времену од 1466–1522. године на земљи Херцеговој измијенило се 27 војвода односно крајишника и сви су били исламизирани Срби.¹¹

Сувишно је и трагати за бројем паша и везира српског поријекла а скоро немогуће истражити број ага и бегова.

Основно је да је њихово увећање производило и појачан терор над рајом.

Сви су они, мање више, имали значајнију улогу у даљој вјерској трансформацији осталог српског становништва или изградњи исламских објеката.

Такав је (ред га је поменути јер је Пљевљак) био и османлијски првак Хусеин паша, родом Србин из села Бољанића.

Управо, потурчио му се отац, прозванши се Бајрам ага, и за то до-био мањи тимар.

И други Бајрам агин син Синан постао је чак босански санџак бег.

Истина и тада (као и данас) на каријеру су утицале родбинске везе. Могуће да му је санџак-беговско мјесто обезбиједила женидба Шемсом, сестром великог везира Мехмед паше Соколовића, кога кад-кад представљамо великодушним, мада се зна да је у његовом времену велики број српских богомоља преуређен у џамије, а неке (као у Београду), лично по његовом налогу, срушене и претворене у сараје.

Напокон, да није био одан зар би и догурао до тако високог државног положаја.

Но, ако је кад-кад код шуре Мехмеда, попут искрице, искрсла подсвјесна слика ко је и одакле је, код зета Синана се то није десило.

Трудио се да што је могуће више оријентализује ове крајеве.

Подигао је мектеб и џамију у Чајничу, затим „текију са мусафир ханом, караван сарај, 22 дућана, двије радионице за штављење коже и два млина на ријеци Јањини“.¹²

Сем тога, градио је у Прибоју, касаби Церници и селу Његошевићима.¹³

Брат му, Хусеин паша, уз Соколовићеву подршку, брзо је напредовао. Каријеру почиње 1567. као субаша у Поповом пољу, затим намјес-

¹¹ Донесение Санковскогo No 50, стр. 329–331, Архив внутренней политики России – АВПР, Главний архив 1–5.

¹² Е. Пеледија..., н. д., стр. 23.

¹³ Исти, 23.

ник херцеговачког санџак-бега, па намјесник покрајине Дијарбекир у Малој Азији, потом намјесник Мисира (тј. Египта).¹⁴

Иза тога борави у Цариграду а онда у негдашње сједиште халифа и (за Турке посебно историјски значајни) Багдад.

Конечно, 1594. постаје беглер бег босанског елајета (формираног 1580. године).

На ову дужност постављен је вјероватно зато што је Турска била у рату са Аустријом па се поузданије рачунало на његову ревност.

Зашто не додати, ето наших српских одлика. Ревнији смо другоме него својима.

Хусеин пашина џамија на црквеном имању центра Таслице, са 42 метра високим минаретом, можда је и најбоља потврда покушаја да се Оријент што више пресели у рашки културни појас и надвиси преостале средњовјековне српске задужбине.

Али, иако је тај, или низ других високих минарета, широм српских простора израстао из црквеног камења (које је због мноштва наших светилишта и за неке приватне куће коришћено), ипак није могао надрасти душевне висине оних које ни плахост ни лакомост нијесу у вјери и нади могли поколебати. Били су то, материјално сиромашни а духовни богаташи.

Они очуваше светосавска кандила уз мирис тамјана све до новог времена.

Да ли ће садашњи, још живући пролазници ововремености (попут предака који се држаше крста од три прста) остати вјерни истини и традицији ли се претопити у неки новоумишљајни, доклеатски (а ко зна и диоклецијански) амалгам питање је времена и генетске постојаности.

На раскршћу смо да се сјетимо самих себе, духовно зближимо и изнова васкрснемо или интересно ум помрачимо и у забраву се изгубимо.

Кад видимо у шта се намјерно претачемо зар треба да се чудимо што они, чији су преци са нашима исто млијеко дојили доказују да су неко други, од нас далеки.

Ту је наша свесрпска параноидна коб звали се бошњаци или дукљанци.

А тек шта нас чека ако се лацманској ујдурми приклонимо и лажнокрсно улично безбожје прихватимо?

То би, не дао Бог, био крај наших крајева.

Ето докле догурасмо ми Срби, који смо свијет задужили а себе пред собом и свијетом наружили.

¹⁴ Фотокопије Оријенталног института у Сарајеву, бр. 99, ф. 45, гдје стоји белешка: „Хусејн паша, садашњи беглербег Дијарбекира“.

Чедомир М. Лучић

РЕЛИГИОЗНАЈА ТРАНСФОРМАЦИЈА СЕРБ РАШКОГО ПОЈАСА ПОСЛЕ ТУРЕЦКИХ ОСВОЕНИЈ

Резюме

После турецких освоениј тотчас не пришло до массовеого перехода в магометанство. Туроки на перемещению христиан в магаметаниных делади постепенно.

Разними методами расположили людей из раньших господских семян а после того они были главная подержка для дальше магометанство. Однако, и вместе с тем сопротивление народа таком давлению было весьма сильно.